

İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları -Modern Türkiye Örneği-

Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK*

Atf / ©- Öztürk, M. (2009). İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları - Modern Türkiye Örneği-. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1), 1-21.

Özet- Dinî Tecdit Karşıtlığının Zihniyet Kodları -Modern Türkiye Örneği-

İslam dünyası 19. yüzyıldan bu yana Batı karşısında çok boyutlu mağlubiyet badiresini aşmak için hal çareleri aramakla meşguldür. Bu arayışların dinî alandaki yansıması genellikle ıslah ve tecdit kavramlarıyla ifade edilir. Modern dönem İslam dünyasındaki ıslah ve tecdit faaliyetlerinin daha ziyade Mısır ve Hint alt kıtasında yoğunlaştığına, buna mukabil Türkiye coğrafyasında dinî alanda tecdit (yenilik ve yenilikçilik) fikrinin pek yaygınlaşmadığına, bilakis bu fikre çok ciddi bir rezerv konulduğuna tanık olunur. İşte bu makale, Türkiye ölçeğinde bu muhalif tavrın ne tür bir zihniyetten sadır olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler- İslah, tecdit, dinî tecdit.

§§§

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

Giriş

Yenilik ve yenilikçilik, İslam dünyasında genellikle ıslah, tecdit, ihya gibi kelimelerle ifade edilir ve bu kelimeler bir ölçüde Batı dillerindeki reform kelimesine karşılık gelir. Ancak dinî alanda yenilik ve yenilikçiliğin tam olarak neye tekabül ettiği tartışma götürür niteliktedir. Tanımlarda açıklık söz konusu olduğu için, yenilikçilik kavramına farklı bakış açılarına göre farklı içerikler yüklemek mümkün olmakla birlikte, on beş asırlık İslam tarihine atfı nazar edildiğinde dinî bilgi ve pratikte taklit fikrini reddedip icihad ruhunu diriltme, bidat ve hurafeleri bertaraf etme ve müminleri Kur'an ve "sahih sünnet"e dayanan som İslam'a yöneltme gibi mega idealler içeren ıslah ve tecdit hareketlerinin muhtelif dönemlerde zuhur ettiğine tanık olunur. Mesela ikinci halife Hz. Ömer, İslam tarihinde "ilk" sayılan pek çok icraatıyla kurucu bir figür olarak anılmayı hak ettiği kadar, bugün özellikle Kur'an ahkâmının aktüel değeri bağlamında birçok hararetle tartışmaya konu olan ve farklı bakış açılarına göre farklı şekillerde yorumlanan bir dizi radikal içtihadıyla aynı zamanda yenilikçi bir şahsiyet olarak görülebilir. Özellikle ilk üç asırda birçok kelâmî ve fikhî ıslahata imza atan müctehid âlimler de bu bağlamda zikredilebilir.

Diğer taraftan, erken dönem Selefi anlayıştaki "Yorum yok!" prensibinin birçok teolojik problemi ortada bırakması, bu arada içeriden ve dışarıdan kelâmî ve felsefî argümanlarla İslam'a ve Kur'an'a yöneltilen eleştirilerin cevapsız kalması ve tam bu noktada Mutezilî âlimlerin imdada koşması dikkate alındığında, bilhassa nasların yorumunda aklın ve dilin imkânlarını kullanma hususundaki ciddi katkısından dolayı Mu'tezile de İslam tefsir ve kelim tarihinde yeni bir ses, yeni bir nefes olarak değerlendirilebilir. Orta dönemlere gelindiğinde, "Selefimizi severiz; ama hakikati daha çok severiz" diyen İbn Hazm (ö. 456/1064)¹ ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi bazı kült kişilikler de "öze dönüş" uğrunda çaba sarfeden yenilikçiler listesine dâhil edilebilir. Geç dönemde ise Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi isimler zikredilebilir ve nihayet yenilikçiliğin İslam tarihinde bir geleneğe sahip olduğu söylenebilir.

¹ Bkz. Ebû Muhammed İbn Hazm, *et-Takrîb li Haddî'l-Mantık*, Beyrut 1959, s. 160.

Allah'ın her asırda dinî-ahlâkî tecdidini gerçekleştirecek vasıfta insanlar (mücedditler) çıkaracağını bildiren rivayetle de² kendisine meşruiyet zemini oluşturan tecdit hareketi, 19. yüzyıla kadar İslam dünyasında zaman zaman canlanmış ve fakat bu canlanmanın etkisi çok kere dar ölçekli ve kısa süreli olmuştur. Dünyanın çehresine bir başka görünüm kazandıracak nitelikte gelişmelere sahne olan 19. yüzyıla gelindiğinde, bu yüzyılda İslam dünyasındaki ıslah ve tecdit hareketleri hem hızlanmış hem de yaygınlık kazanmıştır. Kuşkusuz bu gelişmeyi yaratan durum, İslam dünyasının modern Batı karşısında çok yönlü bir mağlubiyeti idrak etmesi ve Câbirî'nin deyişiyle "kervandan geri kalan ötekiler" konumuna düşmesidir.

19. yüzyılda İslam medeniyetinin dünya üzerindeki son büyük gücü olan Osmanlı devletinin "hasta adam" diye nitelendirilen bir duruma düşmesi ve buna bağlı olarak farklı coğrafyalarda yaşayan müslüman halkların gitgide kendilerini sahipsiz ve kimsesiz hissetmesi, ümmetin bir an önce kendini toparlayıp yeniden o eski parlak günlerine dönmesi gerektiği düşüncesini doğurdu. İşte bu tarihsel momentte Mısır ve Hint alt kıtasında genel ıslah ve tecdit çağrıları yankılanmaya başladı. Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rıza'nın (ö. 1935) savunduğu şekliyle müslüman hayatının her yönünü kuşatıcı bir tecdit hareketine işaret eden bu çağrı ilk vehlede iyi karşılandı ve 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başına rastlayan dönemde bu çağrıya Arap dünyasındaki hemen hiçbir entelektüel kayıtsız kalamadı.³ Diğer taraftan Osmanlı Türkiye'sinde İslamcılık hareketi içinde yer alan Mehmed Akif Ersoy gibi bazı ilim ve fikir adamları, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın görüşlerinden de etkilenerek, modern Batı ile İslam dünyası arasında büyük bir mesafe oluşturan geri kalmışlık badiresini aşmak için İslam'ın maddî kalkınmayı teşvik eden kavram ve değerlerini öne çıkarmak, İslam tarih ve kültüründe dinin özüne ters düşen gelenekleri gözden geçirerek ıslah etmek, dinin aslî kaynaklarına dönmek, içtihad mekanizmasını yeniden işletmek, kitlesel eğitime ağırlık vermek gerektiği gibi düşünceleri seslendirmeye başladılar. Mehmet Akif, "Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle... Garbın eşyası, eğer kıymeti haizse yürür; moda şeklinde gelen gümrükte çürür" dizelerinde bir ölçüde Japon tipi modernleşmeye göz kırpsa

² Rivayet için bkz. Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Kitâbü'l-Melâhim" 1, (nr: 4291), Beyrut 1988, II. 512. Bu rivayetin kritiği için bkz. Ella Landau Tasseron, "Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme", çev. İsmail Hakkı Ünal, *İslâmî Araştırmalar*, VI/4 (1993), s. 261-268.

³ Geniş bilgi için bkz. Ali Merad, "İslah", *DİA*, İstanbul 1999, XIX. 145-146.

da temelde “aşığı kendimizden yaparak” yenilenme fikrini benimsedi⁴ ve bu fikrini Safahat’ta “Kulunuz ma’zurum; inkılâp istiyorum ben de fakat Abduh gibi” diye formüle etti.

Mehmet Akif’in bu dizelerine yansıyan tecdit fikri, millî mücadeleye karşı çıkışıyla da tanınan Şeyhülislam Mustafa Sabri gibi bazı İslamcılar tarafından bir bakıma “gemi aziya almak” şeklinde değerlendirilse de⁵ Şeyhülislâm Musa Kazım, Babanzâde Ahmed Nâim, Elmalılı Hamdi Yazır, İzmirli İsmail Hakkı gibi İslamcılar dinî ve felsefî düşüncede tecdit ihtiyacına dikkat çekme hususunda müspet tavır takındılar. Buna mukabil Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde dinî bilgi ve pratikle ilgili tecdit taleplerinin gitgide daha geniş ölçekte ihtiyatla karşılanması ve hatta günümüzde bu yöndeki her talebin altında bir çapanoğlu aramak gibi bir paranoya oluşması denebilecek bir durum hâsıl oldu.

Böyle bir durumun ortaya çıkmasına ve süreklilik kazanmasına yol açan temel unsurlardan biri ve belki de birincisi, Türkiye’deki Cumhuriyet tecrübesi ve bu tecrübeye kurtuluş reçetesinin batılılaşma, modernleşme ve sekülerleşme ekseninde düzenlenmiş olmasıdır. Ulus devlet temelinde inşa edilen Cumhuriyet’in ilk yıllarında dinin dahi millileştirilmeye çalışılması ve bu arada dinin halkta kalan kısmında Türkçe ezan, ana dilde ibadet gibi birtakım tadilat projelerinin gündeme taşınması, diğer yandan özellikle Tek Parti döneminde dinî alan üzerinde müthiş bir tazyik uygulanması gibi tecrübeler, Cumhuriyet’i kuran üniformalî iradenin müslüman halka rağmen yürüttüğü bu modernleşme projesinin tatbiki sırasında gerek vukuu muhtemel bir kimlik kaybına gerekse dindarlık kriterlerinin tahavvülâtına karşı İslâm’ın en sağlam güvence olarak konumlandırılmasına yol açtı. Bunun neticesinde, İslâmî içerikli herhangi bir yeni fikir yahut dinî bilgi ve pratikle ilgili herhangi bir tadil talebi, kendilerini salt İslam veya Türk-İslam kimliği temelinde muhafazakâr/mukaddesatçı olarak tanımlayan hemen bütün çevreler tarafından genellikle deformasyon maksatlı bir reformasyon biçiminde okunur oldu. Günümüzde de oldukça yaygın olması hasebiyle bu okuma tarzı üzerinde biraz durmak gerekir; ancak bundan önce dinî alanda yenilik ve yenilikçiliğin gerçekte ne manaya geldiği meselesi hakkında birkaç hususa işaret edilmelidir.

⁴ Daha geniş bir tahlil için bkz. Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslâmcılık*, (cilt: 6, editör: Yasin Aktay), İstanbul 2004, s. 72-89.

⁵ Bkz. Şeyhülislâm Mustafa Sabri, *Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi*, İstanbul 1335/1919, s. 158 vd.

Dinî Düşüncede Yenilik ve Yenilikçiliğin (İslah ve Tecdit) Mahiyeti

İnsanın bireysel ve toplumsal hayat tecrübesine taalluk eden bütün alanlarda yenilik, değişim gerçeğine uyum refleksiyle varlık kazanan ve insanoğlunun ajandasına yeni sorunlar taşıyan bir olgudur. İnsanlık tarihine şöyle bir baktığımızda bilhassa maddî alanda sürekli bir değişim, dönüşüm ve yenilenme tecrübesi yaşandığına tanık olunur. Nitekim daha dünkü geçmiş sayılan ortaçağdan bugüne insanlığın tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreçlerine tanıklık ettiği ve bütün bu farklı süreçlerde değişim olgusuna uyum ve yenilenme tecrübesinin gerçekleştiği görülür. Değişime uyum ve yenilenme salt maddî-dünyevî alanda değil, dinî-manevî yaşamda da söz konusudur. Şeriatlardaki farklı içerikler, tarihsel şartlardaki değişim ve bu değişimle ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre yeni hükümler vaz edilmesi gerçeğini ifade eder. Nitekim ezmânın, dolayısıyla tarihî şeraitin tagayyürü neticesinde dinî-hukukî hükümlerde yeni düzenlemeler yapıldığı bilinen bir gerçektir ve 23 yıllık vahiy tarihindeki Mekkî-Medenî dönem kategorileri de bu gerçeğin en müşahhas delilidir.

Tarihsel süreçteki değişim birçok faktöre bağlı olarak iyi yönde seyredebileceği gibi, kötü istikamette de gerçekleşebilir. Birey, toplum veya daha genel çerçevede ümmet açısından değişim gerçeğinin kötü gidişat hâlini alması, mevcut durumun gözden geçirilmesi ve dolayısıyla değişimin iyi istikamete çevrilmesi iradesini tevlit eder ve bu irade en azından varlığının muhafazasını temin maksadıyla hâlihazırdaki durumun aksine yeni bir durum yaratmayı hedefler. İslam ümmetinin son iki-üç yüzyıllık mazisine göz atıldığında tam da böyle bir tecrübenin yaşandığına tanık olunur. Daha açıkçası, ümmetin tarihteki en düşkün dönemine tekabül eden 19. yüzyıldan bu yana müslümanlar Hıristiyan Batı karşısında çok boyutlu bir mağlubiyetin rahatsızlığıyla maluldür ve o gün bugündür ümmetin makûs talihini tersine çevirecek bir hâl çaresi aranmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'dan yükselen bir sese göre ümmetin içine düştüğü taahhur badiresini atlatmanın tek yolu topyekûn bir islah ve tecdittir. Muhammed Abduh'un önerdiği bu projedeki içerik şöyle özetlenebilir: Müslümanlar geçmişteki parlak günlerine dönmek için, öncelikle Selef'in yoluna dönmek zorundadır. Selef'in yolu Kur'an ve sahih sünnete sınıksız sarılmaktır. Kur'an Selef'in nazarında hayatın içine katılması gereken bir ilâhî talimat olarak algılandığı için, bugün müslümanların Kur'an'la ilişkisi suje-obje ya da özne-nesne ilişkisini nefyeden bir tarzda olmak zorundadır. Klasik tefsir geleneğinde Kur'an

metinsel bir obje olarak görülmüş ve buna bağlı olarak tefsir ilmindeki temel ilgi didaktik boyuta teksif edilmiştir. Kur'an'a yönelişte en sağlıklı yöntem, Muhammed Abduh'un *Tefsîru Cüz'i 'Amme'*de göstermeye çalıştığı gibi, Kur'an'ın hidayet mesajını mümkün olduğunca en yalın ve en kestirme biçimde anlamaya çalışmaktır. Bu yöntem, geleneksel tefsir birikimini büyük ölçüde göz ardı etmeyi gerektirmesinin yanında Reşid Rıza'nın tipik bir bidat örneği olarak nitelendirdiği tevili de reddetmeyi salık vermektedir.

Abduh'un ıslah ve tecdit projesindeki bir diğer önemli teklif, ictihada yeniden işlerlik kazandırılmasıdır. İslam'ı mükemmel bir din ve ahlak sistemi olarak hayata taşıyabilmek için geleneksel ilim otoritelerine, özellikle de Sünnî mezheplere körü körüne bağlanma geleneğine son verilmeli, kısaca taklit anlayışı kökten reddedilmelidir. Geleneksel ilim otoritelerine bağlılığı "taklit", Hz. Peygamber'in ve Selef'in izinden gitmeyi "ittiba" olarak değerlendiren bu anlayışa göre dinin hayat damarı olan ictihada mutlaka işlerlik kazandırılmalı, aklın imkânları da en efektif biçimde kullanılmalıdır. Diğer taraftan halkın din anlayışında önemli bir yer teşkil eden bidat ve hurafeler ile daha çok tarikat çevrelerinde kabul gören şefaathane, tevessül gibi yanlış inançlar da bertaraf edilmelidir.

Ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız bu proje, Abduh'a göre siyasi bir devrimle değil, eğitim ve kültür yoluyla, yani hem iyi bir din eğitimi almış hem de çağın gerektirdiği bilgilerle donatılmış bir neslin yetişmesiyle gerçekleşebilir. Bu hedefe ulaşma yolunda modern Batı'da üretilen bilgi ve teknoloji de istifade edilmelidir.

Peki, Muhammed Abduh tarafından ortaya atılıp ardından başta Reşid Rıza olmak üzere, Mustafa el-Merâğî, Mustafa Abdürrâzık ve Mahmûd Şeltut gibi Ezher şeylerince devam ettirilen, ayrıca dönemin Osmanlı Türkiye'sinde Mehmet Akif gibi bazı İslamcılar ile Ziya Gökalp ve İslam Mecmuası etrafındaki kimi modernistleri de etkileyen bu proje, gerçekten yeni ve dinde reformcu bir proje midir?

Cevap: Kesinlikle değildir. Zira daha önce de kısaca değindiğimiz gibi İslam dünyasında ıslah ve tecdidin tarihsel bir geçmişi, bir geleneği vardır. Abduh'un asıl ilhamını dinden alan ıslah projesi, bilhassa Kur'an'ı anlama ve yorumlamada basit-sade tefsir lehine tevili reddetme, taklit geleneğine son verip ictihad ruhunu diriltme, dini hurafe ve bidatlerden temizleme gibi konularda büyük ölçüde İbn Teymiyye damarından beslenmekte, Reşid Rıza'nın daha kökenci (selefi) çizgideki ıslah anlayışı ise belirgin biçimde Ahmed b. Hanbel'e, belli ölçüde de Vehhâbiliğe atıflar içermektedir. Bilhassa Abduh'un akla büyük

önem atfetmesi ve buna bağlı olarak akılcı yorumlar üretmesi ise bariz şekilde Mu'tezilî karakterlidir.

Sonuçta, neresinden bakılırsa bakılsın, Abduh'un ıslah ve tecdit projesi ne yeni ne de türedi bir projedir. Tam tersine, bu proje ilhamını dinden alması ve bilhassa ümmetin içine düştüğü taahhur badiresini dinin yanlış anlaşılmasına bağlaması nedeniyle oldukça gelenekçi bir projedir. Diğer taraftan, Abduh ve Reşid Rıza'nın ortak eseri olan Menâr tefsiri incelendiğinde, bu tefsirdeki içeriğin kimi çevrelerce iddia edildiği gibi hiç de reformcu bir nitelik taşımadığı, bilakis daha İslam'ın ilk asrında, "Hz. Peygamber nübüvvet öncesinde kâfir ve müşrikti" gibi son derece ilginç bir görüşün Süddî ve Kelbî gibi tâbî müfessirlerce dillendirildiği⁶ nazarı itibara alındığında Menâr tefsirinin gayet ortodoks bir zihniyetin ürünü olduğu söylenebilir. Kaldı ki Menâr tefsirindeki bilgi malzemesi de büyük ölçüde klasik literatürden tedarik edilmiştir.

Menâr ekolüne ilişkin bu tespit ve değerlendirmeler son iki-üç yüzyıllık dönemdeki diğer ıslah ve tecdit projeleri için de büyük ölçüde geçerlidir. Mesela, 18. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan coğrafyasında saf İslam'a dönüş çağrısında bulunan Mirza Mazhar Cân-ı Cânân (ö. 1781) müslüman halk arasında genel kabul gören urs ve benzeri nitelikteki ritüelleri reddetmesi, Şiîliğe karşı halkı uyarmayı vazife bilmesi gibi tutum ve tavırları bakımından İbn Teymiyye çizgisiyle kesişmektedir. Diğer taraftan Hint alt kıtasındaki modernist düşüncelerin babası sayılan Seyyid Ahmed Han, "Kur'an Allah'ın kelamı, tabiat da O'nun fiilidir. Allah'ın kelamı ile fiili arasında tezat olmaz" fikrinden hareketle geleneksel mucize telakkisini reddetmek, nübüvvet ve vahyi doğal bir meleke kabul etmek, nasların anlaşılmasında akla büyük önem atfetmek, natüralizm ve rasyonalizm gibi dönemin moda fikir akımlarına fazlaca rağbet etmek, modern Batı tipi eğitimin gerekliliğinde ısrar etmek gibi hâkim İslâmî anlayışa muhalif birtakım görüş ve düşüncelere sahip olmakla birlikte, gerçek İslâmî değerleri ortaya çıkarmak, dini hurafelerden arındırmak, taklitten sakınmak ve ictihada işlerlik kazandırmak, müslüman halkın eğitim seviyesini yükseltmek gibi hedefler noktasında

⁶ Bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 2004, XXXI. 195; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Beyrut 2001, V. 494, [93.Duhâ 7. ayetin tefsiri].

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den etkilenmiştir.⁷ Hint alt kıtasındaki ıslah hareketlerinin hemen hepsi üzerinde az çok etkisi bulunan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ise Nakşîliğin Müceddidiyye kolunun kurucusu Ebü'l-Berekât Ahmed es-Sirhindî'den (ö. 1034/1624) etkilenmiştir. İmam-ı Rabbânî unvanıyla meşhur olan Sirhindî daha ziyade tasavvufi tecdit meselesi üzerinde durmuş olmakla birlikte, Hint alt kıtasında yetişen Ebü'l-Kelâm Âzâd ve Mevdudi gibi bazı müslüman mütefekkirlerce kendisine siyasal ve sosyal reformcu bir kimlik atfedilmiş, hatta Mevdudi onu "müceddid-i elf-i sâni" diye nitelendirmiştir.⁸

Sonuç olarak, çağdaş dönem İslam dünyasındaki ıslah ve tecdit projelerinin tümü bir şekilde tarihsel bir geçmişe referansta bulunmakta, dolayısıyla "değişime uyumla devamlılığı sağlama" diyebileceğimiz yeni bir gelenek oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, söz konusu projelerin hiçbirisi gelenekteki ilmî ve kültürel birikimi yok sayan bir yenilik/yenilikçilik teklifinde bulunmamakta, aksine geleneğin içinde yeni bir gelenek üretmeye çalışmaktadır. Bu durum, "gökkubbe altında söylenmedik söz, seslendirilmedik fikir yoktur" sözünü hatırlatmaktadır. Son kertede denebilir ki, kimi zaman dinde reform olarak değerlendirilen tecdit projeleri büyük ölçüde tarihin geçmiş uğraklarında söylenen ve bugün de söylenmesi gerektiği için farklı ifade biçimleriyle yeniden formüle edilen görüşlerden ibaret olması hasebiyle ne bilindik anlamda reform ne de som yenilik içermektedir. Bu itibarla, söz konusu projeler temelde İslam'ın ulvî çıkarlarını koruma gayretiyle geleneğin güncellemesinden ibarettir, denebilir. Ayrıca, söz konusu tecdit projelerinin kahir ekseriyetinde dinî değer ve kavramların merkezî bir öneme sahip olması, halli gereken problemlere din temelinde çözüm aranması, dolayısıyla dinin toplum ve düşünce üzerinde tanımlayıcı rolüne atıfta bulunulması, teolojik çerçeve bakımından ortaçağdaki hâkim geleneğe işaret etmektedir.

Islah ve Tecdidin Düşmanları

İslam dünyasında dinî muhafazakârlık ve statükoculuk öteden beri hep hâkim gelenek olmuş, bu nedenle ıslah ve tecdit çağrıları genellikle yadırganmış ve çok kere de ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu olguyu kıraat ilminin terimleriyle ifade edersek, İslam dünyasında muhafazakârlık mütevatir veya meşhur, ıslahatçılık şâzdir. Bunun böyle olması

⁷ Fazlur Rahman'ın tespitine göre Seyyid Ahmed Han aynı zamanda İbn Sina ve İbn Rüşd gibi İslam filozoflarının radikal düşüncelerinden etkilenmiş bir kişiliktir. Bkz. Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme: Makaleler III*, çev. Adil Çiftçi, Ankara 2002, s. 48.

⁸ Bkz. Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *DİA*, İstanbul 2000, XXII. 198.

kuşkusuz birçok sebebe bağlanabilir ve bu bağlamda dinin ilâhî kaynaklı olması, ilâhîlik keyfiyetinin kadimlik, sabitlik ve tarih-üstülük gibi vasıflarla özdeşleştirilmesi dinî alanda ıslah ve tecdit çağrılarının geniş çaplı hüsnü kabul görmemesinde etkin rol oynamıştır, denebilir.

Öteden beri ümmetin sevad-ı azamını teşkil eden Ehl-i Sünnet mezhebindeki hâkim inanca göre Kur'an Allah'ın ezeli kelim sıfatının bir tecellisidir, dolayısıyla hem tarih-dışı hem tarih-üstü bir niteliktedir. Bu vasfından dolayı Kur'an bütün içeriğiyle tüm zamanlara meydan okuyan bir keyfiyettir. Çünkü geleneksel Sünnî inanişâ göre Allah, Kur'an'ı insanoğlunun muhtemel bütün soru ve sorunlarını hesaba katarak inzal etmiştir. Allah söylenmesi gereken ne varsa söylediğine göre dinde aslanan sabitliktir. Bu anlayış, *Din Tahripçileri* isimli eserinde İbn Teymiyye'den Muhammed Abduh'a, Reşid Rıza ve Mehmed Akif'ten Muhammed Hamidullah ve Hayreddin Karaman'a kadar birçok müslüman ilim ve fikir adamını "sarıklı/sariksız reformcular" yakıştırmalarıyla yerden yere vuran merhum Ahmed Davudoğlu'nun,⁹ "din neşvünema bulmakla değil, ancak çelik gibi donuk durmakla ilâhî vasfını muhafaza etmiş ve edecektir."¹⁰ sözünde gayet güzel biçimde özetlenmiştir.

Dindeki ilâhîlik vasfının ancak donukluk, sabitlik, dolayısıyla tekrar keyfiyetiyle muhafaza edilebileceğini savunan ve buna bağlı olarak her türlü ıslah, tecdit, ihya teklifini bir nevi tahrip ve tahrip olarak algılayan zihniyet, belki de dinin insan için değil Allah için olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce tarzı ıslah ve tecdide muhalefetin bir veçhesidir. Muhalefetin diğer bir veçhesi ise dinin muayyen bir mezhebe has yorumunun "hak" nitelmesiyle bizzat dinle özdeşleştirilmesidir. Tam bu noktada, tecdit fikrine şiddetle karşı çıkan hemen bütün çevrelerin öncelikle ve özellikle "mezhepsizlik" konusunun altını çizdikleri ve bu bağlamda Ehl-i Sünnet'i tek hak mezhep, diğerlerini ehl-i bidat ve dalâlet kategorisinde değerlendirdikleri belirtilmelidir. Mesela, dinî alanda ıslah ve tecdit fikrinin en şedit hasımlarından biri olan Ahmed Davudoğlu'nun *Din Tahripçileri* adlı kitabında mezhepsizlik müslümanlığı tehdit eden en güçlü bidat, en tehlikeli fitne olarak gösterilirken,¹¹ akıllarını İbn Teymiyecilik, Vehhâbilik ve mezhepsizlik gibi meselelerle bozan "Seâdet-i Ebediyeciler"ın

⁹ Bkz. Ahmed Davudoğlu, *Dini Tâmir Dâvasında Din Tahripçileri*, İstanbul 1997, s. 73-338.

¹⁰ Ahmed Davudoğlu, *Selâmet Yolları (Bülûğü'l-Merâm Tercümesi ve Şerhi)*, İstanbul 1968, I. s.E.

¹¹ Bkz. Davudoğlu, *Din Tahripçileri*, s. 14-21.

(Işıkçılar)¹² “ilm hey’eti” tarafından kaleme alınan ve muhtevasında, “Bilgisayar muhtelif ebadda bir kutudur. Bilgisayar aletleri, elektrik ceryanı ile çalışır.”¹³ vb. çok yararlı bilgiler(!) bulunan *Faideli Bilgiler* isimli kitabında da müslümanlar “mezhepsizlik” konusunda şöyle aydınlatılmaktadır:

Müslimânlar iki kısımdır. Birincisi, Ehl-i sünnet fırkasıdır. Hak olan, doğru olan bu Ehl-i sünnet fırkasındaki müslimânlar dört mezhebe ayrılmışlardır. Bunların itikâdları, îmânları birdir. Aralarında hiç ayrılık yoktur. İkincisi, Ehl-i sünnet itikâdında olmıyanlardır. Bunlara, bid’at ehli, ya’ni mezhepsiz denir. Şî’iler ve vehhâbiler bunlardandır. Zemânımızda, İbn Teymiyyeciler, Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh, Seyyid Kutb, Mevdûdîciler ve Teblîg-ı Cemâ’atçılar ve Vehhâbiler, bid’at ehlidirler.¹⁴

Osmanlı’nın çöküşünden sonra bilhassa Türkiye’de yaşanan seküler içerikli siyasal değişimin İslam dünyasındaki mağlubiyet ve taahhur badiresini büyük ölçüde İslam’ın kurumsal ve düşünsel geleneğine fatura eden Kemalist ideolojiye dönüştürülmesinin kaçınılmaz olarak dinî değer ve kavramlarda telafisi mümkün olmayan yıkımlara yol açacağı düşüncesini doğurması ve buna bağlı olarak muhtemel kimlik kaybına karşı İslam’ın en sağlam güvence olarak algılanması, dinî alanda tecdit fikrine karşı çıkışın bir diğer önemli sebebi olarak kaydedilmelidir. Bunun yanında, Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin özellikle 70’li yıllardan itibaren giderek siyasallaşan bir dil ve üslup oluşturmaya koşut olarak dinî düşünce alanda muhafazakârlık ve radikallik eğilimlerinin de güçlendiği belirtilmelidir.

Bilhassa yakın geçmişteki 28 Şubat provokasyonundan itibaren laikçi çevreler tarafından ideolojik bir sembol olduğu iddiasıyla rejim sorunu haline getirilen “başörtüsü”nün kamusal alanda(!) yasaklanması, diğer taraftan İmam-Hatip okulları ile İlahiyat fakültelerinin adamakıllı budanması gibi laikçi/ulusalçı politikaların dinî düşünce radikalizmini -tabir caizse- günde üç öğün beslediği bir vasatta herhangi bir dinî meselenin eleştirel bir yaklaşımla tartışılmasını önermek ve/veya daha spesifik düzeyde, sözgelimi Kur’an’ı anlama ve yorumlamada tarihsellikten söz etmek, ateşle oynamak gibi bir teşebbüstür. Çünkü bu tür

¹² Işıkçılık hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mustafa Tekin, “Işıkçılık”, *Demokrasi Platformu*, yıl: 2, sayı: 7 (2006), s. 47-64; a. mlf., “Işıkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (6. cilt: editör: Yasin Aktay), İstanbul 2004, s. 341-344.

¹³ Heyet, *Faideli Bilgiler/Muhtelif Bilgiler*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2003, s. 440.

¹⁴ Heyet, *Faideli Bilgiler*, s. 25.

teklifler, gerek dinin bekasının sabitlik ve donuklukla mümkün olduğunu düşünen gerekse dini pratik hayatın her alanına nizam vermesi gereken bir ideoloji gibi gören çevrelerce çok kere din düşmanlığı olarak algılanmakta ve “müfsitlik” diye tanımlanmaktadır. Rejimle didişmeyi müslümanlığın temel ölçüsü sayan bazı radikal ve marjinal İslamcı gruplar hariç, dinî geleneğin dahi sorgulanmasına tahammül edememe paydasında birleşen bu çevrelerin elbirliğiyle derin bir yobazlık kültürü ürettikleri ve kimi zaman küfürbazlıkla eşdeğer bir üslubu tercih ettikleri söylenmelidir. 19 Ekim 2003'te Hakk'ın rahmetine kavuşan Aliya İzzetbegoviç hakkında kaleme alınan şu ibretlik metin, din ve dindarlık adına yobazlık kültürü üretmenin manasını yeterince tavzih eder niteliktedir:

İki haftadır Aliya İzzetbegoviç için yazılanları görünce, “Kör ölünce badem gözlü olur” atasözünün ne kadar doğru, isabetli olduğuna bir kere daha şahit oldum. Ayrıca Ehl-i Sünnet'in ne kadar garip kaldığını gördüm. Herkes Begoviç'i övme yarışına girdi. Reformistlerin, yenilikçilerin övmelerini anlıyorum. Tabii ki kendi görüşlerinde, düşüncelerinde olan Begoviç'i övecekler. İşin garibi dinde reforma karşı olan kimseler de bu yarışa katıldı. “Bu adam kimdi, neler yaptı, neler yapmak istedi?” sorularının cevabı araştırılmadan yazıldı, çizildi... Önce, “Merd-i kipti...” deyimini hatırlatarak hayranları Aliya İzzetbegoviç için ne demişler ona bir bakalım: “Begoviç, Muhammed İkbâl hayranıydı. Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulması genç Begoviç'i çok heyecanlandırmıştı; bu önemli hadiseden sonra Mevdudi'nin kitaplarıyla tanışmış, ondan çok etkilenmişti. Begoviç'i derinden etkileyen bir başka isim Muhammed Hamidullah'tır.”

Begoviç, yukarıda ismi geçen, çok etkilendiği reformcular gibi kendi aklına göre bir İslam'ı savunuyordu. Bunun için İslam'ın zamanımıza göre yeniden yorumlanması, reforma tabi tutulmasında örnek alınacak kitaplar, şahsiyetler arasında Begoviç'in kitapları da bulunuyor. Yandaşlarının bununla ilgili tespitleri: “Aliya İzzetbegoviç'in Doğu-Batı Arasında İslam adlı eseri, Muhammed İkbâl'in İslam Düşüncesinin Yeniden İnşası, Mevdudi'nin, Ali Şeriatî'nin bütün eserleri bu bağlamda anılabilir.”; “İzzetbegoviç'in İslam düşüncesine katkısı ile Prof. Fazlurrahman'ın düşünceleri arasında önemli yakınlıklar bulunuyor.”; “Pakistanlı Muhammed İkbâl Doğu İslamı'nın, İzzetbegoviç Batı İslamı'nın simgesidir”; “Begoviç, Batı ile Doğu dünyalarının kesişme çizgisinde yaşayan ve her ikisine de aidiyet hisseden, Müslüman bir entelektüeldi, filozoftu...”

Bozacının şahidi şıracıdır, derler ya. Bütün bu övgülerden sonra, Begoviç'in nasıl biri olduğu anlaşıldı herhalde. Burada dikkatinizi bir hususa çekmek istiyorum. Begoviç'in hayranlık duyduğu, rehber edindiği Fazlurrahman, Muhammed İkbâl, Mevdudi, Hamidullah gibi kimseler; Batı'nın yetiştirdiği dolayısıyla, Batılı gibi düşünen, İslam'a müsteşrik gözü ile bakan, Batı'nın yönlendirdiği dolayısıyla onların menfaatleri doğrusunda çalışan reformcu kimselerdir. Begoviç de bu ekiptendi. Batı, bu tür adamları önce meşhur eder, kahramanlaştırır. Sonra da sinsi emellerine ulaşmada bunları vasıta yapar. Maksatları, İslam'da yenilik, modernlik adı altında dini bozmak ve siyasi amaçlarına bunları alet etmek. Ayrıca, Bosna-Hersek'te 250 bin Müslüman katledildi. Şimdi Müslümanlar Bosna'da öncekinden daha iyi bir durumda mıdır? Ne gezer. Hem 250 bin kişi gitti, hem de önceki ağırlığı kalmadı. O zaman bu nasıl kahramanlık, nasıl "Bilge Krallık!"¹⁵

Bu metni üreten zihniyetin şâz olduğu sanılabilir; ancak gerçek durum sanılanın aksinedir. Zira internetteki sayısız sitenin bu tür pespaye metinlerle dolu olması "yobazlık kültürü"nü bu topraklarda arsız bitki gibi neşvünema bulduğunu göstermektedir. Durum hem ürküntü hem üzüntü vericidir. Çünkü dinî alana taalluk eden her yeni fikir ve yorumu "dinde reform" olarak algılama paranoyası, sadece sanal ortamda değil, ülkedeki müslüman halkın dinî düşünceleri üzerinde derin izler bırakan Necip Fazıl gibi bazı kült kişiliklerin yanısıra bilhassa tasavvuf-tarikat damarıyla bir şekilde ilişkisi olan ve medya imkânlarıyla geniş halk kitlelerine ulaşmayı başaran muhtelif cemaatlerde de hâkimdir.

Bu cemaatlerden biri, daha önce de kısaca atıfta bulunduğumuz "Seâdet-i Ebediyeciler"dir. Vaktiyle Hüseyin Hilmi Işık'ın rehberliğinde hareket eden bu cemaatin yayımladığı bazı kitaplarda başta İbn Teymiyye, İbn Hazm ve Şevkânî gibi âlimler olmak üzere Cemâleddin Afgânî, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Seyyid Kutub, Muhammed Kutub, Mevdudi, Mustafa el-Merâğî, Mahmud Şeltut, Ferid Vecdi, Ahmed Emin, Hasen el-Bennâ, Musa Carullah, Muhammed Hamidullah gibi müslüman âlim ve mütefekkirlerin tümü dinde reformcu ve bidatçi olarak tanımlanmış, ayrıca bu isimlerin her biri için mülhit, zındık, kâfir, mezhepsiz, kısa akıllı, çürük mantıklı, İngiliz ajanı, moskof, fen yobazı, din yobazı, kara cahil gibi sıfatlar kullanılmıştır.¹⁶ Mesela "Fâideli Bilgiler" kitabını telif eden "ilm hey'eti",

¹⁵ Bu metin için bkz. <http://iktibas.net/metin.php?seri=1426>; <http://nedir.antoloji.com/aliya-izzet-begovic>.

¹⁶ Heyet, *Faideli Bilgiler*, s. 25-27.

“Ümmetin selameti taklit belasından yakayı kurtarmak, Kitâb’a ve Sünnet’e sımsıkı sarılmak ve Selef’in yoluna uymakla mümkündür” mealindeki görüşünden dolayı Reşid Rıza’yı maskaralıkla suçladıktan sonra şunları söylemiştir:

Hadîs-i şerifde, (En âdî, en alçak kimseler müslimânların başına geçecek) buyurulmuş olduğunu bilmeseydik, Mısır gibi bir islâm memleketinde, bu adamın nasıl fetvâ merci’i olduğuna şaşardık. Ey alçak zındık! Müslimânlarla alay edeceğine, vâiz efendilerle piyes oynatacağına, niçin erkekçe ortaya çıkıp da yehûdîlere, misyonerlere, masonlara, komünistlere meydan okumuyorsun? Evet, onlara yan bakamazsın! Onlar senin üstadın, veli-nimetindir.¹⁷

Büyük Doğu hareketiyle Türkiye’nin yakın geçmişinde ve bilhassa milliyetçi-mukaddesatçı kitleler üzerinde derin izler bırakan Necip Fazıl Kısakürek de benzer bir üslupla bakın neler söylemiştir:

Maddeye tahakküm dehasının timsali Avrupa karşısında, bozgunun sınırlarını çözmek ve İslâmı kâinat çapında yeni hayata tatbik etmek fikriyatından mahrum bu tipler, daima olduğu gibi, ne Batıyı ne de Doğuyu muhasebe edebilmiş, palyaçolar olarak, güya İslâm’a yenilik getirme sevdasıyla, kalplerinin görünmez bir köşesinde, onu budamak, desteklemek, ufalamak ve düşman dünya anlayışına tâbi kılmak küfrünü beslediler. Sabitliği ezelde ve her an yeniliği ebedde gerçek İslâm çağını açmak değil de, onu, Batı maymunlarının fani ve her an zevale mahkûm çağına uydurmak (...) Bu çöplük fikircilerin başında Cemaleddin Efgani ile Mısırlı Muhammed Abduh vardır. Efgani, Türkiye’de Tanzimat ilanı sıralarında Efgan illerinde doğdu. Felsefe okuyarak yetişti ve rivayete göre memleketinde Ruslar hesabına casusluk yaparak efendilerinden hayli paralar aldı. 30-31 yaşlarındayken Mısır’a gitti, orada Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh ile tanıştı, onunla sımsıkı kenetlendi. Daha doğrusu, İslâm’a yeni bir şevk vermek temayülündeki bu çürük adamı büyüledi ve peşine taktı (...)

Böylece, Muhammed Abduh’un «onu görmeden meğer gözüm görmüyor, kulaklarım işitmiyor ve dilim işlemiyormuş!» dediği sözde diyanet yolunda denaet dehası, İbn-i Teymiyye mektebinin 19. asır yenileyicisi, kendisini takip edecek 20. asır reformcu

¹⁷ Heyet, *Faideli Bilgiler*, s. 102.

maymunlarına «buyrun!» diyerek ve dünyamızı hayli bulandırarak, layık olduğu mukabeleyi bu dünyada görmeksizin, bastı gitti.

ÖBÜR REFORMCULAR: Başlarında, «Merdudi» ismini taktığımız Mevdudi ile «Baidullah» sıfatını yakıştırdığımız Hamidullah var... Ve daha birkaç! Evvela Mevdudi: «İslamda İhya Hareketleri» isimli eseriyle İslam'da imha hareketinin temsilcilerinden biri... Çağdaşımız... İşi gücü, Sünnet Ehli büyüklerine çatmak... Gördüğü sert tepki üzerine eserinin ikinci baskısında birtakım yumuşama alametleri göstermeye çalıştıysa da, çürük madeni hep aynı... Gerisi cila...¹⁸

Bu satırların yazarı Necip Fazıl belki sayısız insan nazarında “bizim büyük üstadımız”, “en cins kafamız” olabilir; ancak bu denli çirkin bir üslubun üstatlık şöyle dursun, sıradan müslümanlığa bile hiç yakışmadığı şüphesizdir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu faşizan bir üsluptur. Nitekim İslam’ı Kemalizmin aşırı batılılaşmacı devrimleri ile komünizm ve sosyalizme karşı panzehir bir ideoloji gibi gören Necip Fazıl da doğruluğundan kuşku duymadığı davasını hâkim kılma yolunda tatbik edilecek yöntemle ilgili olarak gerekirse faşistliği göze alabileceğini söylemiştir.¹⁹

Tecdit Düşmanlarının Zihin Yapıları ve Ortak Paydaları

Türkiye özelinde dinî alanda ıslah ve tecdit fikrine şiddetle karşı çıkan çevrelerde en dikkat çekici ortak özelliklerden biri millîcilik ve devletçiliktir. Diğer bir ortak özellik, siyasî platformda sıkı sağcılık, mezhebî platformda sıkı Sünnîciliktir (Sünnîlik değil!). Bir diğer baskın özellik ise doğrudan veya dolaylı biçimde tarikat kültüründen beslenmektir. Bu noktada, söz konusu çevrelerin bilhassa İslam’ın komünizme karşı konumlandırıldığı 70’li yılların Türkiye’sinde millîci, devletçi ve aynı zamanda dört dörtlük sağcı ve sıkı Sünnîci müslüman tiplemesine karşılık geldiği söylenebilir. Bu tiplemenin en meşhur simalarından biri, az önce bahsi geçen Necip Fazıl Kısakürek’tir.

Bilindiği gibi Necip Fazıl Türkiye’deki İslamcılar arasında kemalizm, komünizm ve sosyalizm aleyhtarlığı en üst düzeyde olan şahsiyetlerden birisidir. O kadar ki komünizmi din ve milliyetin can düşmanı olarak gören Necip Fazıl, toplumun tüm kesimlerini teftiş edecek bir hafiye teşkilatı olarak “komünistlerle mücadele polisi” kurulmasını bile önermiştir. Çünkü

¹⁸ Necip Fazıl Kısakürek, *Doğru Yolun Sapık Kolları*, İstanbul 2007, s. 153-156.

¹⁹ Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 7/9*, İstanbul 1993, s. 92.

ona göre devlet istediği şahsı durdurup, “Komünist olmadığını ispat et!” diyebilme salahiyetine sahip olabilmelidir.”²⁰ Bu yönüyle Necip Fazıl sıkı sağcı, sıkı bir muhafazakârdır. Bu noktada, muhafazakârlığın “komünizm devlet ve millet için en büyük tehlikedir” algısından kaynaklandığı söylenebilir ve komünizmle ilgili tehdit algısının Necip Fazıl üzerindeki muhafazakârlaştırıcı etkisi en çarpıcı şekilde 12 Eylül 1980 darbesine verdiği destekte görülebilir. Kısakürek, darbeyi “bu hareket olmasaydı devlet olmayacak, millet yerinde kalmayacaktı”²¹ diyerek alkışlamıştır.²²

Kısakürek, komünizmi devlet ve millet için en büyük tehlike olarak görmesinin yanında dinî bilgi ve pratikte tecdit taleplerini de İslam’ın can düşmanı olarak telakki etmiştir. Geleneksel Sünnî İslam’ın en dar yorumlarından birine sahip çıkan Kısakürek, aynı zamanda ictihad kapısını sınıksız tutmaktan yana tavır almıştır. Bu muhafazakâr İslamcı tavrını milliyetçilikle de bağdaştıran Kısakürek, bir yandan ulus devlete sadakati dinî unsurlarla pekiştirme, diğer yandan da millî kimliği dinîleştirme çabası içinde olmuştur. Türklüğü İslam dünyasının merkezi olarak gören Kısakürek’e göre İslam aslında bütün dünyayı kurtaracak bir ideolojidir. Bu ideolojinin iki temel unsurundan biri Sünnilik, diğeri Türklüktür.²³

İlginçtir, Türkiye’deki üstatlık geleneğinin en meşhur simalarında dinî alanda yeni görüş ve yorumlara son derece mesafeli durmak ve bilhassa millîciliğe vurgu yapmak konusunda sanki bir konsensüs oluşmuştur. Mesela, 60 ve 70’li yıllarda Marksist-Sosyalist ideolojinin belki de beynini zonklatıp aklını çok yormasından olsa gerek, İslam’la müşerref olduktan sonra dinî tecrübede aklı ve sorgu-suali rafa kaldırıp belki de, “Okuyalım her daim, doğru bilgiyle kaim; evimizde bir âlim, Mızraklı İlimihâl’im” diyerekten “Mızraklı İlimihali”ne uygun bir müslümanlık yaşamaya çalışan İsmet Özel de, İran’daki devrimin Türkiye’deki bazı İslamcı çevreler nezdinde hüsn-i kabul görmesine bir tepki olarak, “Artık müslümanların da bir Moskova’sı var” şeklindeki sözlerle millîci bir İslam anlayışından yana tavır koyarken, bilhassa son zamanlarda kanırtıcı bir üslupla sıkça tekrar ettiği, “Gâvurla çatışmayı göze alan kişi Türk’tür”, “Müslüman olmayan Türk olamaz”, “Türklük demek gâvura/kâfire mukavemet

²⁰ Kısakürek, *Rapor 7/9*, s. 148-149.

²¹ Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 10/13*, İstanbul 1993, s. 119.

²² Burhaneddin Duran, “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (6. cilt: editör: Yasin Aktay), İstanbul 2004, s. 134.

²³ Duran, “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı”, s. 133-141.

demektir”, “Türklük eşittir Müslümanlıktır”, “Allah, Türkleri diğer milletlerden üstün yarattı” gibi vecizelerinden de anlaşılacağı gibi Türklüğü Müslümanlıkla özdeşleştirebilmiştir. Hâsılı, İslâmî alanda yenilik/yenilikçilik fikrini şiddetle reddeden veya en azından bu fikre mesafeli yaklaşmayı yeğleyen çevrelerde Türk ve Türklük vurgusu oldukça belirgindir. Bu noktada, siyasi tercihleri milliyetçilikten yana olan İlahiyatçıların da, milliyetçiliğin doğasındaki korumacılık refleksinden olsa gerek, çoğunlukla dinî alanda yenilik karşıtlığıyla temayüz ettiklerini belirtmek gerekir.

Yeri gelmişken şunu da belirtelim ki “Hoparlörle ezan okumak, hoparlörle namaz kılmak, çok çirkin bir bidattir”, “kadın sesi dinlemek haramdır” gibi fikirleriyle müslümanlara dinî bilgi ve pratikte büyük ufuklar açan(!), ama aynı zamanda yakın geçmişte kendilerine ait bir televizyon kanalında (TGRT) popüler kadın sanatçıların sundukları şarkı-türkü programlarıyla müslüman halkın eğlence ihtiyaçlarını da karşılayan “Seâdet-i Ebediyeciler” de diğer ıslah ve tecdit düşmanları gibi millîci ve Türkçüdürler. Abdülhakim Arvasî-Hüseyn Hilmi Işık ilişkisinden dolayı temelde “Şîlik düşmanı” sûffilikle de barışık olan Seâdet-i Ebediyeciler’e göre,

“Bugün müslimân denilen üç büyük İslâm fırkası vardır. Bunlardan Şîliği Yahudiler, Vehhâbîliği İngilizler kurdu muştur. Ehl-i Sünnet’i ise Türkler korumaktadır.”²⁴ Osmanlı Türkleri Muhammed Abduh gibi Ehl-i Sünnet düşmanı ve zındık Arapların mülevves kalemlerini İslâm dininin afif harîmine sokmalarını önlemiş, böylece İslam’ı bu cahillerin tasallutundan kurtarmıştır (...) Bugün hakiki müslimanlık, Resûlullahın “sallallahu teâlâ aleyhi vesellem” bıraktığı gibi, bütün temizliği ve saflığı ile, Türk milletinde kalmış bulunmaktadır.”²⁵

Esasen, sufilikle barışık bir Sünnîliğe eklenmiş Türk(çü)lük ve millî(c)ilik, geleneksel-kültürel İslam anlayışını benimseyen cemaat ve tarikatların hemen hepsinde baskın karakterlerdir. Bu bağlamda tipik bir örnek olarak Menzil Nakşîliği’nden söz edilebilir. Bilhassa eğitim düzeyi düşük kesimler üzerinde etkili olan bu dergâhın sesi konumundaki derginin Semerkand ismini taşımasının yanında anılan dergideki birçok yazıda savunulan görüşlerden anlaşılacağı üzere Menzil Nakşîliği tasavvuf ve Türklükle kaynaştırılmış bir Sünnî İslam anlayışını benimsemiştir. Sünnîliği adeta fetiş haline getiren, Türklüğü de bir

²⁴ Heyet, *Faideli Bilgiler*, s. 200.

²⁵ Heyet, *Faideli Bilgiler*, s. 444.

etnisite olmaktan ziyade dinî kimliğin çok önemli bir parçası gibi telakki eden Semerkand ve Menzil Nakşîliği, diğer tecdit düşmanları gibi, dinî alanda ıslah, tecdit ve öze dönüşle ilgili bütün görüş ve düşünceleri şiddetle reddetmeyi kendine vazife bilmiştir.²⁶

Gayri müslimlere ve muhtemelen kendilerince müellefe-i kulûbtan sayılan zümrelere karşı son derece hoşgörülü, açık görüşlü, diyalogcu ve dinde farklı görüş ve yorumlara pek tahammüllü bir çehre ile arz-ı endam eden, buna mukabil kendi içinde katı kuralcı, farklı meşrepteki müslümanlara karşı oldukça mesafeli bir duruş sergileyen Fethullah Gülen cemaatinde de millîci, devletçi ve Türkçü reflexler oldukça belirgindir. M. Hakan Yavuz'un tespit ve değerlendirmelerine göre Saîd Nursî'nin eserlerinin yanı sıra Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç gibi milliyetçi, mukaddesatçı ve muhafazakâr yazarların fikirlerinden bir sentez oluşturan Fethullah Gülen'in düşünce dünyasında iyi bir Türk-İslam geleneği üretme hedefi vardır. İslam'ın etnik bir kimlik, Türklüğün ise dinsel bir kimlik gibi algılandığı, diğer taraftan cami ile kışla arasındaki sürtüşmede her zaman kışlanın tercih edildiği dadaş kültür ikliminde yetişen Fethullah Gülen, gerek bu kültürün etkisi gerekse Osmanlı devlet geleneğinden etkilenmesi sebebiyle, "en kötü devlet yönetimi bile devletsizlikten iyidir" düşüncesini savundu. Bu düşüncenin bir tezahürü olarak 1980 darbesine destek verdi ve askerî erkân hakkında takdîrkâr sözler söyledi. Gülen 28 Şubat sürecinde de asker ve devlet yanlısı tavrını sürdürdü. Bu döneme damgasını vuran insan hakları ihlallerini, anti-demokratik uygulamaları ve baskıları eleştirmek bir yana açıkça bunları mazur göstermeye çalıştı. Ancak bu tutum Gülen ve hareketini 28 Şubat'ın arkasındaki askerî ve bürokratik erkânın gazabından kurtaramadı. Bu süreçte dönemin zinde ve etkin güçleriyle yakın ilişkisi bulunan bazı medya organları Gülen'e ve cemaatine karşı bir kampanya başlattı. Gülen cemaati lâik rejimin ve devletin tehlikede olduğu söylemiyle yürütülen kampanyadan dersini almış göründü ve bu tarihten sonra insan hakları, demokratikleşme ve özgürlükler konusunda daha samimi ve tutarlı bir tavır sergilemeye başladı. Bununla birlikte, Gülen cemaati hemen hiçbir liberal, özgürlükçü ve yenilikçi hareket

²⁶ Bu cemaat hakkında daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. M. Zeki İşcan, "Siyasal İslâm ve Türkiye'de Bazı İslâmî Yönelişler", *Demokrasi Platformu*, yıl: 2; sayı: 2 (2006), s. 131-139.

içerisinde yer almadı. Bilakis, siyasi açıdan milliyetçi-devletçi bir çizgide yer alırken dinî alanda da gelenekçi ve hatta katı muhafazakâr bir anlayışı benimsedi.²⁷

Nitekim bu gelenekçi ve muhafazakâr anlayışı cemaatin önemli bir dinî-ilmî yayın organı olan Yeni Ümit dergisinin yayın politikasından da teşhis etmek mümkündür. Zira bu dergide bir yandan Kur'an ve tarihsellik, hermenötik gibi konularla ilgili müspet yaklaşımlara çok sert eleştiriler içeren makaleler yayımlanırken, diğer yandan "Makbul Tefsirin Şartları", "Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği", "Kur'an-ı Kerim Mucizesi", "Kur'an'a Göre Kur'an'ın İsim ve Sıfatları", "Kur'an-ı Kerim'de Bütünlük", "Tefsir Ekolleni" gibi başlıklar altında klasik literatürdeki bilgi malzemesinin aynı içerikle bugüne tercüme edildiği makalelerle gelenekte her şeyin mükemmel ve yerli yerinde olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Gelenek karşısında son derece itaatkâr bir tavır takınan ve dolayısıyla dinî alanda "yeni", "yenilik" gibi kavramlara çok soğuk bakan bu anlayış, ilginçtir, dinler-arası diyalog konusunda oldukça liberal bir çehreye sahiptir. Cemaatin din telakkisi temelde İslâm'ın dar Sünnî yorumuyla özdeş olmasına rağmen dinler-arası diyalog konusunda ortodoksiyle pek bağdaşmayan bu farklı çehrenin zuhur sebebi, Gülen ve cemaatinin "dinler-arası diyalog"u mega-proje olarak algılaması ve bu bağlamda son derece pragmatist bir yaklaşımla global köyün muktedir güçlerini temsil eden "ötekiler"e karşı İslâm'ın ılımlı yüzünü yansıtmaya çalışmasıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

İslam dünyasında dinî düşünce ve pratikte, bilhassa ahlâkî düzeyde çok acil bir ıslah ve tecdit ihtiyacı vardır. Buna mukabil, ertelenemez durumdaki bu ihtiyacı görmeyen veya görmezden gelen çok güçlü bir mukavemet cephesi de vardır. Bu cephede yer alanların kahir ekseriyeti Türkiye özelinde genellikle sufilikle barışık Sünnîlik, millîcilik ve dolayısıyla Osmanlı'ya dair zengin tahayyüller içeren bir Türklük paydasında birleşmiş gözükmektedir. Bu üç ortak paydadan hareketle dinî düşüncede ıslah ve tecdit taleplerine şiddetle muhalefet eden çevrelerin bilhassa İbn Teymiyye ve Vehhâbilik konusunda tahammülsüz bir tavır sergilemeleri, Osmanlı-Arap-İngiliz üçgeninde yaşananlardan ötürü Araplara ilişkin tarihsel bir kızgınlık ve küskünlüğe işaret ediyor gibidir.

²⁷ M. Hakan Yavuz, "Neo-Nurcular: Gülen Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık*, (6. cilt: editör: Yasin Aktay), İstanbul 2004, s. 295-307.

Diğer taraftan, Hint alt kıtası bağlamında bilhassa Seyyid Ahmed Han'ın entelektüel modernizmine yönelik muhalefetin de büyük ölçüde siyasi içerikli olduğu söylenebilir. Daha açıkçası, Ahmed Han'ın modernist görüşlerinin reddedilmesi, savunduğu görüşlerin mahiyetinden çok, İngiliz yönetimine mutlak sadakat göstermesi sebebiyledir. Nitekim Afgânî ve Abduh'un *el-Urvetü'l-Vüskâ*'daki eleştirileri okunduğunda, Ahmed Han'a yönelik şiddetli muhalefetin asıl sebebinin loyallizm olduğu anlaşılır. Kaldı ki Hint alt kıtasında Muhammed İkbâl de dinî düşüncenin yeniden yapılandırılması gerektiği hususunda oldukça radikal görüşler seslendirmiş, ancak İkbâl, Ahmed Han gibi ağır eleştirilere muhatap olmamıştır. Bu durum, yenilik taleplerini kabul ve red hususunda siyasi tercih ve tavırların önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu noktada Seyyid Ahmed Han'ın bilhassa vahiy ve mucize konusundaki görüşlerinin Sünnî İslam akidesiyle bağdaşmadığı ve bu yüzden haklı olarak ağır tenkitlere uğradığı söylenebilir. Bu söylem bir bakıma doğru, bir bakıma yanlıştır. Zira Ahmed Han'ın vahiy konusundaki görüşleri temelde Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den mülhemdir; ancak hiç kimse Dihlevî'yi yahut *el-İbrîz* adlı eserinde vahiy ve Hz. Peygamber'in halet-i ruhiyesi bağlamında geleneksel anlayışla pek bağdaşmayan görüşler beyan eden Abdülaziz ed-Debbâğ'ı veyahut *İhyâ*'da vahiy-ilham konusunda serdettiği iddialı görüşlerden dolayı Gazâlî'yi zındıklıkla suçlamamıştır. Keza Hz. Meryem'in bakire olarak doğum yapmasının nasillığı konusundaki ilginç yorumlarından dolayı hiç kimse Elmalılı Hamdi Yazır'ı sapkınlıkla itham etmemiştir. Tam tersine, Elmalılı Hamdi Yazır, Abduh'u Fîl suresiyle ilgili yorumundan dolayı Kur'an'ı tahrif etmekle suçlamış, Gazâlî de kendi döneminde Sünnî iktidarın başını çok ağrıtan Bâtınîleri (Nizârî İsmâîlîler) uhrevî âlemlerle ilgili nasları tevil ettikleri gerekçesiyle *Fedâihu'l-Bâtiniyye*'de kâfir ilan etmiştir. Buna karşılık kendisi aynı konuyla ilgili ayetleri *Cevâhiru'l-Kur'an* ve diğer bazı eserlerinde düpedüz bâtınî tevile tabi tuttuğu halde Sünnî İslam dünyasında hemen hiç kimse onun hüccetülislamlığından şüphe etmemiştir.

Dinî düşünce ve yorumları değerlendirmede çifte standartlara yaslanma geleneği maalesef bugün de devam etmektedir. Mesela, bugün bu topraklarda öze dönüş adına geleneksel İslam'ı adamakıllı sigaya çeken ve aynı zamanda bir yandan bütün cihana nizam vermek arzusuyla Filistin'den Sudan'a tüm dünya müslümanlarına akıl dağıtan, diğer yandan da ülkedeki rejimle didişmeyi müslüman olmanın temel ölçüsü sayan ve bu bağlamda müslümanların İslam ve Kur'an algılarını, "T.C. uğrunda ölenlere şehit denir mi?" sorusuna

verilecek cevapla test etmeye kalkışan bir zümreye göre bir iyi tecditçiler vardır, bir de “müfsit” olarak anılmayı hak eden reformistler.²⁸ Bu kategorik ayırıma göre Muhammed Abduh, Reşid Rıza gibi isimler iyi yenilikçilerdir; Kur’an ve tarihsellik gibi konularla meşgul olanlar ise müfsit reformistler ve/veya yerli oryantalistlerdir. Kanımca, bu zihniyet ile yakın geçmişte Sudan’da Mahmud Muhammed Taha’yı (ö. 1985) “İslam’ın İkinci Mesajı” bağlamında dile getirdiği bazı görüşlerin sözde şeriat anayasasına ters düştüğü gerekçesiyle önce mürtetlikle suçlayıp ardından idam eden Numeyri ve Turabi zihniyeti hemen hemen aynıdır. Sonuçta, nereden bakılırsa bakılsın, İslam dünyasında farklı sesleri “Tanrı adına” susturma geleneği dün olduğu gibi bugün de maalesef hükümdardır. Bunun en temel sebebi ise, müslümanlıkta da “derin ruhbanlık” denebilecek gayri resmi bir kurumun mevcut olmasıdır.

²⁸ Burada sözü edilen zümrenin kimliği merak konusu olabilir. Bu merakı gidermek için haksozhaber.com sitesinde yayımlanan “Doç. Dr. Mustafa Öztürk ile Meal Üzerine Söyleşi”yle ilgili yorum yazılarına bakılabilir.

Cods of Mentallity of Contradiction to Religious Reform

-Modern Turkey As An Example-

Citation / ©-Öztürk. M. (2009). Cods of Mentallity of Contradiction to Religious Reform -Modern Turkey As An Example-*Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 9 (1), 1-21.

Abstract- *Since 19th century, Islamic world is busy with looking for a way to overcome the problem of multi-dimensioned defeat against West. Reflections of this search on religious field is generally defined by terms of improvement and renewal. It is possible to testify that improvement and renewal activities in modern age Islamic world mostly intensify in Egypt and lower Indian continent, whereas, the idea of renewal and its advocates on religious field around Turkish land didn't become widespread, on the contrary, it can be seen that there is a serious reserve on this idea. Here this article, we aim to bring up that from which kind of mentallity this contradictive attitude emerges.*

Key words- Reform, renewal, religious reform.